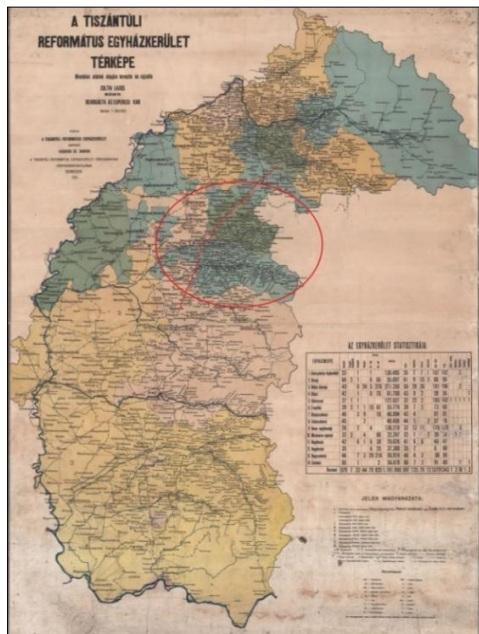

Szendrei Ákos

Bihari, Debrecen környéki és érmelléki lelkészek társadalmi jellemzői 1942-ben*

Bevezetés

A 20. századra vonatkozó, társadalom- és egyháztörténeti szempontokat egyszerre alkalmazó vizsgálatokra bár ismerünk példákat, azok főként valamelyik felekezeti iskola vagy intézmény társadalmi szempontú elemzésére koncentrálnak. Az elmúlt század református egyházi társadalma azonban a kevésbé kutatott kérdések közé tartozik. Az 1938 és 1940 között Csehszlovákiától és Romániától visszatért területek jelentősen megnövelték a Tiszántúli Református Egyházkerület kiterjedését.¹ Ez a nagyfokú átalakulás mindenképpen indokolta tette az egyházközségek és lelkészek számbavételét. Tanulmányomban a Debrecen környéki, az Érmelléki és a Bihari Egyházmegyék vidéki lelkészei által nagyjából 1942-ben elkészített önéletírások társadalomtörténeti indítatású feldolgozására vállalkozok.

1. térkép. A Tiszántúli Református Egyházkerület 1912-ben.
Piros körben a vizsgált egyházmegyék, benne jelölve a trianoni határ.²

* A *Reformáció Közép- és Délkelet-Európában* c. konferencián (Eperjes, 2017. december 4–7.) elhangzott előadás írott változata.

¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület (TREC) azonban a bekövetkezett területnövekedéssel sem érte el a korábbi kiterjedését, hiszen a korábbi Békés-Bánsági és Nagyszalontai Egyházmegyék nagy része nem került vissza az anyaországhoz. A TREC történetéhez bővebben lásd: Zoványi 1939., a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (KREK) történetéhez ld. bővebben: Sebők 1990/1991.

² <https://barangszoujsag.files.wordpress.com/2017/02/honlapra-2.jpg> (Utolsó letöltés: 2017. november 27.)

A forrásanyag sajátosságai

Elsőként nézzük meg, hogy milyen céllal készültek a lelkészek önéletírásai, milyenek a feldolgozás forrásadottságai. A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár I.8.d jelzetű állaga tartalmazza azt a lelképásztorok által saját magukról létrehozott adattárat, amelyet Soós Béla egyháztörténész kezdeményezésére rendeztek egybe. Az 1938 és 1945 között az egyházkerület levéltárnokaként tevékenykedő magántanára (később pedig professzora) 1941-ben javasolta egy olyan adattár létrehozását, ami a tiszántúli lelkészek pontos személyes adatait gyűjti össze.³ Az adattár elkészítését a 6712/1941. számú Révész Imre által kiadott püspöki körlevél rendelte el, kitérve arra, hogy az anyakönyvekben lévő szűkszavú bejegyzések kiegészítésére a lelkészek részletes önéletírásokat készítsenek. Az egyházkerületi adattár elkészítését 1943-ban egy hasonló indíttatású országos adatszolgáltatás követte.⁴ A lelkészi önéletírások kutathatóságát nagyban megkönnyíti és egyben aktuálissá is teszi, hogy Szabadi István szerkesztésével, valamint Farkas Zsolt, Fodor Krisztina, Garas Norbert, Németh Irén és Emődi András közreműködésével, Tiszántúli Református Lelkész-önéletrajzok 1942–1944. címmel két kötetbe rendezve, mintegy tematikus szöveggyűjteményt alkotva 2016-ban megjelentek.⁵

A lelkészi önéletírások, életrajz-töredékek műfajilag rendkívül nehezen behatárolható munkák, amelyek között vannak memoárnak vagy visszaemlékezésnek tekinthető írások, és nem ritka a már-már napló jellegű és részletességű iromány sem. Az egyes szövegek szerkezeti és tematikai kötöttség nélküliek, és színvonalukat tekintve is nagyon változatosak. Az írások eredményeként pedig egy korszakról és egy társadalmi és kulturális szempontból meghatározó presztízzsel rendelkező csoportról alkotott komplex kép formálódik meg előttünk.

Ebben az esetben a komplexitás kifejezés teljes feltérképezést jelent, így az elkészült lelkészi önéletírások – különböző elmélyültséggel és részletességgel – társadalmi kérdésekre is kitérnek.⁶ Elénk tárják a lelkészek családi körülményeit, születési idejét és helyét, szüleinek és házastársának társadalmi helyzetét, és kitérnek az iskolázottság kérdéseire, valamint sokszor láttatni engedik a civil társadalmi szerepek sajátosságait is. Annak ellenére, hogy az egyes írások nem konkrétan a társadalmi elemzés szándékával íródtak, a bennük lévő adatok a történész számára mikrovizsgálatként is fölfoghatók, amelyek segítségével a lelkészek csoportjára nézve szociális viszonyokat elemző kutatás végezhe-

³ Az egyházkerület hasonló indíttatású feltérképezése nem volt előzmény nélküli. Elsőként 1885-ben indult el az egyházközségek történetének a kutatása. Soós Béla életrajzához ld.: Kovács (szerk.) 2014. 123–126.

⁴ Szabadi István: Bevezetés. In: Szabadi (szerk.) 2016. V–VII.

⁵ Az 1942-es gyűjtés szerkesztett kötetei és levéltári anyaga nem tartalmazza a debreceni református egyházak lelkészeinek az önéletírását. Ennek okát csak valószínűsíteni tudjuk, miszerint Zoványi Jenő 1933-ban (Zoványi 1933.) és 1939-ben (Zoványi 1939.) megjelent művei ezt kellőképpen tárgyalták, ill. a későbbi háborús időszakban már nem került sor az anyagok ismételt összegyűjtésére. A forrásanyag sajátosságából adódva ebben a munkában – mivel az azonos időpontban összegyűjtött anyagok feldolgozását lényeges elemnek tartom – a három egyházmegye kizárólag vidéki egyházközségeiben szolgáló lelkészek írásait vizsgálom. A „debreceni ref. egyházat” a Zoványi-féle lexikon is külön kezeli (MPEL. 141.) A fentebbi okok azt eredményezik, hogy nem dolgozom fel a nagyváradi négy egyházközség által beküldött anyagokat sem, mivel azok kilógnak a vidéki lelkészek sorából, és meglehetősen torzítanák az eredményeket.

⁶ Dobszay 2010. 35–50.

tő. A sok egyéni történet, élettörténet összegzésével egy egész társadalmi csoportra vonatkozó vizsgálat folytatható le.

A Tiszántúli Református Egyházkerület minden egyházmegyéjére és a legtöbb egyházközségére kiterő források közül ebben a vizsgálatban a Debreceni, az Érmelléki és a Bihari Egyházmegyék vidéki községeire fogok fókuszálni. Úgy vélem, hogy egyrészt az Egyházkerület két legjelentősebb és a 20. században egymástól eltérő körülmények között fejlődő városának közvetlen környezete lelkészségének a vizsgálata már önmagában is érdekes társadalmi összefüggésekre világíthat rá. Hasonlóan érdekes lehet azonban a két város között elterülő valódi vidéki térség, a korábbi ill. 1940 után aktuálisan ismét kialakuló közös vonzáskörzet hasonló indíttatású feltérképezése is.⁷

A három vizsgált egyházmegye összesen 108 egyházközségből – a debreceni 10 és nagyváradai 4 elhagyásával – 94 vidéki lelkész önéletírásra számíthatnánk, ehhez képest a felhívásra 115-en küldték vissza az anyagukat. A püspöki körlevél utasítására az egyházközségek túlnyomó többségéből érkezett vissza önéletírás, azonban nem az összességükből (pl. Derecske), ugyanakkor nem kizárólag a lelkészek, hanem segédlelkészek, káplánok, tanító-lelkészek, nyugalmazott lelkészek is küldtek be anyagokat, sőt esetenként a közelmúltban elhalálozott lelkészekről is érkeztek be írások.⁸ A három egyházmegyéből végül összesen 114 önéletírás feldolgozásával fogok elsősorban az egyházi társadalom történetére vonatkozó következtetéseket levonni.

A Bihari Református Egyházmegye 38 vidéki egyházközségből 44, a Debreceni Református Egyházmegye 17 vidéki egyházközségből 23, míg az Érmelléki Református Egyházmegye 39 egyházközségből 47 önéletírás érkezett.⁹ A segédlelkészek vagy káplánok szolgálati helyéből és az azonos korú demográfia adataiból¹⁰ arra is következtethetünk, hogy az egyes településeken mekkora és milyen aktív a református népesség, valamint, hogy hol volna szükség újabb gyülekezetekkel az egyház további erősítésére. A bihari egyházmegye és az érmelléki egyházmegye korábbi határon túli részéről csak kevés számú településen (Örvénd, Pelbárhida, Berettyószéplak, Bihardiószeg, Érmihályfalva) találunk segédlelkészt is, míg a népesség száma szerint akár Bihar-püspökiben, Szalacson, Szalárdon és Székelyhídon is indokolt lett volna az alkalmazásuk. A korábban is Magyarországhoz tartozó rész esetében ugyanez csak Bagamér és Hosszúpályi ill. valószínűleg Derecske esetében mondható el.

A demográfiai kérdések

A lelkészi önéletírások társadalmi vonatkozású adatai közül elsőként nézzük a demográfiai kérdéseket. A három egyházmegye vidéki lelkészeinek korát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az átlag 47 évre tehető. Ettől az adattól az egyházmegyei átlagos ada-

---

⁷ A debreceni és nagyváradai lelkészek társadalmi hátterének összehasonlítására egy későbbi tanulmányomban vállalkozok. A három egyházmegyében szolgáló lelkészek társadalmi helyzetének a vizsgálata egyértelműen illeszkedik az ugyanezen terület dualizmuskori országgyűlési képviselői adatainak hasonló módszertannal történő feldolgozásához, ld. Szendrei 2016. 76–101.

⁸ Az elhunyt lelkészek anyagát ebben a munkában nem dolgozom fel.

⁹ Lásd: MPEL és Sebők 1990/1991. 120.

¹⁰ Népszámlálás 1941.

tok sem térnek el lényegesen, a bihari egyházmegyében 47, a debreceniben 43, az érmellékiben pedig 50 év volt az átlagos életkor. Az egyes egyházmegyékben a lelkészek életkorának a szóródása azonban meglehetősen eltérő képet mutat. A bihari egyházmegyében a legidősebb lelkész (nyugalmazott lelkész) 80 éves, a legfiatalabb (segédlelkész) pedig 27 éves volt. Az egyházmegye lelkészeinek 36%-a 1890 előtt, 48%-a 1891 és 1910 között, 11%-a 1911 után született. A debreceni egyházmegye vidéki részében a legidősebb lelkész 54 éves, a legfiatalabb (segédlelkész) 23 éves volt. Az egyházmegye lelkészeinek 17%-a 1890 előtt, 57%-a 1891 és 1910 között, 13%-a 1911 után született. Az érmelléki egyházmegye legidősebb lelkésze (nyugalmazott lelkész) 100 (sic!) éves, legfiatalabb lelkésze 25 éves volt. Az egyházmegye lelkészeinek 45%-a 1890 előtt, 30%-a 1891 és 1910 között, 15%-a pedig 1911 után született. Míg a fiatal korosztály 11–15% közötti arányban szerepelt mindhárom egyházmegyében, nagyon eltérő volt a másik két korosztály aránya. Kedvezőnek mondható életkor szóródást a debreceni egyházmegyében tapasztalhatunk, ahol egyaránt kb. 15% a két szélső korosztály, míg a lelkészek kb. kétharmada a középgeneráció körébe tartozott. Az érmelléki egyházmegyében azonban meglehetősen kedvezőtlen értékeket kaptunk, ugyanis ott a lelkészek majdnem fele 50 éven felüli volt.

	1890 előtt született lelkészek aránya (%)	1891 és 1910 között született lelkészek aránya (%)	1911 után született lelkészek aránya (%)
Bihari Ref. Egyházmegye (vidék)	36	48	11
Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék)	17	57	13
Érmelléki Ref. Egyházmegye	45	30	15

1. táblázat. A lelkészek korosztályonkénti megoszlása.¹¹

Továbbra is a lelkészek születési adatainál maradva nézzük meg, hogy honnan származnak, hol születtek a vizsgálatban szereplő személyek. Lényeges szempont lehet, hogy az egyházkerületen, vagy az egyházmegyén belülről származtak-e. A bihari lelkészek 77%-a a tiszántúli egyházkerületben és 18%-a az egyházmegyén belül született. A szolgálati helytől legtávolabbi születési hely a kb. 450 km-re található Háromszék vármegyei Kézdisárfalva volt. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészeinek 71%-a született az egyházkerületen belül és 70%-a pedig az egyházmegyén belül. A legtávolabbi születési hely a kb. 520 km-re lévő Háromszék vármegyei Csomakőrös volt. Az érmelléki egyházmegyében a lelkészek 80%-a az egyházkerületben és 13%-a az egyházmegyében született. A legtávolabbi születési hely a kb. 430 km-re lévő Háromszék vármegyei Köpec volt. Mindhárom egyházmegyében megállapítható, hogy rendkívül magas az egyházkerületen belüli születés aránya, ugyanakkor a debreceni egyházmegye kivételével alacsonynak mondható az egyházmegyén belüli születés aránya.

¹¹ Mindhárom egyházmegyében rendelkezünk olyan önéletrajzokkal, amelyekben a születési év nincs megadva.

A kérdést az ellenkező irányból szemlélve, a lelkészek születési helyét és szolgálati helyét vizsgáló mobilizáció a debreceni egyházmegyében a legalacsonyabb, amit azzal lehet magyarázni, hogy az egyházkerület központját jelentő város közelsége – jelentős vonzóerő mellett – nagy megtartóerőt képviselt. Az érmelléki és bihari lelkészek pedig nagyjából hasonlóan magas arányban születtek az egyházmegyén kívül, amely az ottani lelkészek magas, egyházkerületen belüli mobilizációs hajlandóságát igazolják, ugyanakkor Nagyvárad megtartó vagy toborzó erejét cáfolják.¹²

A lelkészek születési helyeinek áttekintésekor azt az általános jellemzőt fogalmazhatjuk meg, hogy legtöbb esetben kis vagy közepes méretű települések szerepelnek a listában (ezektől jószerivel csak a hajdúvárosok valamelyikének felbukkanása jelent kivételt) és a települések előfordulási száma rendkívül alacsony, jellemzően 1–2. A 114 fős adatbázisban a legtöbbször előforduló település Debrecen, de ez is csak 6 (kb. 5%) alkalommal tűnik fel, budapesti születésű lelkész pedig nem fordul elő.

A születési hely mellett a segédlelkészi, lelkészi állomások átlagos száma is utalhat a vizsgálatban szereplő személyek mobilizációs hajlandóságára, ill. egy-egy egyházmegye megtartóerejének mértékére. Ebben az esetben is a bihari – a segédlelkészi állomások átlagos száma: 2,3, lelkészi állomások átlagos száma: 1,3 volt – és az érmelléki – segédlelkészi állomások átlagos száma: 2,3, lelkészi állomások átlagos száma: 1,1 volt – lelkészek rendelkeztek magasabb számú szolgálati hellyel. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészei körében a segédlelkészi állomások átlagos száma 1,9, a lelkészi állomásoké pedig 0,8 volt.¹³

A lelkészek mobilitásának vizsgálatakor szükséges röviden kitérnünk az 1940-et követő, korábbi határon túli területeken történő fokozott szerepvállalás értékelésére is. A Bihari és az Érmelléki Református Egyházmegyékben egyaránt tapasztalható kedvezőtlen generációs eloszlás valóban indokolta a fiatal lelkészek és segédlelkészek felszentelésének szükségességét. Ennek a legkézenfekvőbb módja a debreceni teológián (ekkor a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Teológiai Kara) frissen végzett lelkészek egyházkerületen belüli „irányított” mobilizációjának a serkentése lehetett. Az 1942-es állapot ennek a szükségletnek a felmérését jelentette. Tehát az 1940–1942 közötti rövid időszak egyházi vezetésétől nem várható el a szükségletek megoldása, azok kezelése. Mégis elmondható azonban, hogy határozottan megindult a fiatal lelkészek korábban határon túli egyházközségeken történő elhelyezése. Erre legfontosabb példa az érmihályfalvi parókia megerősítése volt, ahol a román titkosszolgálat által megfigyelt és a rendőri szervek által többször elhurcolt Sass Kálmán mellé három (közülük kettő Debrecenben, egy pedig Kolozsvárott végzett) fiatal segédlelkész lett beosztva.¹⁴ Míg Érmihályfalván a 38 éves lelkész mellett „fiatalítás” helyett sokkal inkább a szelle-

---

¹² Nagyvárad ilyen irányú megtartóerejét ebben a vizsgálatban kizárólag Debrecenéhez hasonlítva tudtam mérni. Ez azonban nagy valószínűséggel csalóka adat, hiszen annak valódi mértékét a KREK többi egyházmegyéjének függvényében kellene megállapítani.

¹³ Makkai 1942. 15–17.

¹⁴ Horváth Viktor (született 1910-ben Békéscsabán, végzett 1935-ben Kolozsvárott) 1939 ősztől vallásoktató segédlelkész, Kotortmán István (született 1912-ben Hódmezővásárhelyen, 1935-ben végzett Debrecenben) 1942 nyaratól lelkész-tanár, Nagy Imre (született 1913-ban Hódmezővásárhelyen, végzett 1940-ben Debrecenben), 1942 ősztől segédlelkész.

miség átörökítése lehetett az elsődleges cél, addig Érbogyoszló vagy Bihardiószeg esetében már határozottan az előnytelen korfa kezelése lehetett a fő indok.¹⁵

A lelkészek származása

A lelkészekkel kapcsolatos demográfiai kérdések után térjünk át a származás kérdésének a vizsgálatához. A hasonló társadalmi vizsgálatok esetében a származás egyik legfontosabb összetevője a nemzetiségi hovatartozás tisztázása szokott lenni. A forrásbázisunk ennek tárgyalására egy-két esettől eltekintve nem tér ki, amelynek magyarázata az lehet, hogy általános tényként kezelhették azt a megállapítást, miszerint a református népesség általában magyar nemzetiségű.¹⁶ Ezt támasztja alá az előforduló vezetéknevek listája is, amely a leginkább használatos magyar vezetéknevek típusainak feleltethető meg. A külföldi hangzású (pl. Elchlinger, Ludman), vagy külföldi származásra utaló nevek (pl. Oláh) előfordulása 1–2%-ra tehető. A keresztnevek ugyancsak a Magyarországon legerjedtebbnek számító keresztnevek közül kerülnek ki, külföldi hangzásút vagy külföldi helyesírással írottakat nem találtunk.

A származás vizsgálatának másik fontos összetevője, hogy az egyes lelkészek milyen társadalmi rétegből eredeztethetőek, amelyet a gyakorlatban az édesapa foglalkozásával, végzettségével határozunk meg. Ennek áttekintésére az önéletrajzokban legtöbbször előforduló következő foglalkozásokat vettem alapul: lelkész, tanár-tanító, állami hivatalnok, birtokos nemes, birtokos paraszt, mezőgazdasági munkás (napszámos, béres, birtoktalan földműves), iparos és állami kisalkalmazott (postás, vasutas stb.). Egyes modern társadalmi rétegek, pl. szabad foglalkozású értelmiségi (pl. orvos, ügyvéd stb.), kereskedő, banktisztviselő, mérnök, gyári munkás stb. édesapák nem szerepeltek az általam vizsgált önéletrajzokban.

A lelkész édesapjának foglalkozása	Bihari Ref. Egyházmegye (vidék) lelkészeinek aránya	Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék) lelkészeinek aránya	Érmelléki Ref. Egyházmegye lelkészeinek aránya
lelkész	20	22	9
tanár-tanító	10	9	9
állami hivatalnok	10	0	6
birtokos nemes	7	9	13
birtokos paraszt	11	26	6
mezőgazdasági munkás	0	0	2
állami kisalkalmazott	5	0	2
iparos	10	4	6

¹⁵ Bihardiószegen az 1885-ben született Fias Kálmán lelkész mellé 1941-ben került Ferenczy Ernő segédlelkész, aki ekkor szerzett oklevelet a pápai teológiai akadémián. Érbogyoszlón pedig 1942 őszén nyert lelkészi beiktatást Balázs Lajos Béla (született 1916-ban Tivadarban, végzett 1941-ben Debrecenben), aki Jakab Lajos (született 1865-ben Nyírbogdányban, végzett 1888-ban Debrecenben) nyugalmazását követően lett az egyházközség parókusa.

¹⁶ TMRET 19., ill. Makkai 1942. 20–22.

nem ismert	32	44	55
------------	----	----	----

2. táblázat. *A lelkészek édesapjának foglalkozása, az önéletrajz lelkészek számához viszonyítva.*

Az édesapák foglalkozásának, végzettségének a megadása azonban csak a lelkészek kb. felének esetében történt meg. Ennek ellenére az egyes egyházmegyékből önéletrajzot küldött lelkészek számához viszonyítva számolom ki a foglalkozások megjelölőinek arányát, azt is fenntartva, hogy vannak olyan önéletrajzok, amelyekben az apa foglalkozásához egyszerre több változót is megadtak (lelkész és tanár, ács és kisbirtokos stb.). Ebben az esetben mindkét foglalkozásnál figyelembe vettem az adatot.

A bihari egyházmegyében 68%, a debreceni egyházmegye vidéki részében 56%, az érmelléki egyházmegyében 45% volt azon önéletrajzot író lelkészek aránya, akik írásukban édesapjuk foglalkozását is megadták. Az egyes foglalkozások előfordulását vizsgálva elmondhatjuk, hogy az apákra vonatkozóan egyértelműen meghatározó foglalkozást nem tudunk megnevezni a három egyházmegyéből. A kiemelhetők között azonban mindenképpen szükséges megemlíteni a legalább¹⁷ 9–22% közötti lelkészek, a legalább 10%-ot kitevő tanárok-tanítók, a legalább 7–13%-ot kitevő birtokos nemesek, valamint a legalább 6–22%-os birtokos parasztlakosok és legalább 6–10%-ot elérő (kis)iparosok arányát. A birtokos nemesek és parasztlakosok megkülönböztetését azért tartom fontosnak, mert az esetek jelentős részében akkor is kitérnek erre az önéletrajzok, amikor emellett más foglalkozás is meg van adva.¹⁸ A fentebb említett foglalkozásokhoz képest elenyésző a mezőgazdasági munkás és állami kisalkalmazott édesapák aránya.

A lelkészi társadalom folyamatos fennmaradásának alapját tehát egy meglehetősen stabil és különböző rétegeket magában foglaló felekezeti-művelődési szociológiai alakzat biztosította a 20. század első felében is. Ennek az alakzatnak a központi meghatározója a maga reprodukciójában résztvevő és érdekelt lelkészség volt, amely a hozzá szorosan kapcsolódó kisvárosi, falusi tanár-tanító és helyi szintű állami tisztviselő réteggel egészült ki. A vizsgált lelkészek kb. egyharmada ebből az értelmiségi bázisból származott. A társadalmi folyamatban ugyancsak kb. egyharmados arányban vette ki a részét a nemesi és paraszti eredetű kis- (és közép)birtokosság, valamint a vidéki kisiparosok rétege is. A lelkészi társadalom utánpótlását és a református felekezeti-művelődési alakzat fennmaradását pedig a teljes Kárpát-medencét behálózó református iskolai intézményrendszer alapozta meg.¹⁹

Az iskoláztatás helyszíne

A tanulmány utolsó részében az önéletrajz lelkészek iskolai végzettségét fogjuk megvizsgálni. Ebben az esetben természetesen nem a megszerzett iskolai végzettség foka lesz a kérdés, hiszen mindegyikük rendelkezett középiskolai érettségivel és teológiai

¹⁷ A „legalább” kifejezésen fontos hangsúly van, hiszen a nem ismert foglalkozású apák magas száma miatt, a valóság ismeretében ennél lényegesen magasabb arányokkal kellene számolnunk.

¹⁸ A nemességüket közlők mellett egyes családnevek ugyancsak utalhatnak további nemesi származásra, de ennek meghatározására jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk. A vitézi címet mindössze egy segédlelkész esetében találtam feltüntetve.

¹⁹ Erről bővebben: Kovács 2014. 59–66.

végzettséggel, hanem a végzettség megszerzésének a helyszíne. Azt már a vizsgálat lefolytatása előtt biztosan állíthatjuk, hogy a legnépszerűbb középiskola és egyetem a debreceni lesz, de, hogy milyen az itt végzettek aránya és hogy mely más intézmények szerepelnek még ebben a körben, csak az önéletrajzok részletes áttekintésével tudhatjuk meg.

Középiskolai végzettség intézménye	Bihari Ref. Egyházmegye (vidék) %	Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék) %	Érmelléki Ref. Egyházmegye %
Debreceni Ref. Koll.	23	35	15
Kolozsvári Ref. Koll., 1920 előtt	0	0	2
Kolozsvári Ref. Koll., 1920 után	0	0	2
Sárospataki Ref. Koll.	7	4	9
Pápai Ref. Koll.	0	0	2
Nagyenyedi Ref. Koll.	2	0	2
Kálvin téri, majd Lónyay utcai Ref. Gimnázium, Budapest	0	0	6
helyi ref. (fő)gimnázium	30	35	40
helyi katolikus (fő)gimnázium	11	0	2
helyi állami (fő)gimnázium	23	13	4
református teológiai akadémiák és egyetemi karok			
Debrecen	57	87	49
Kolozsvár, 1920 előtt	2	0	2
Kolozsvár, 1920 után	30	0	25
Sárospatak	4	0	6
Pápa	0	0	2
Nagyenyed	0	0	0
Budapest	0	0	2
külföldi képzés	4 (Zürich, Aberdeen)	26 (Halle, Genf, Basel)	6 (Basel, Elberfeld)

Középiskolai végzettség intézménye	Bihari Ref. Egyházmegye (vidék) %	Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék) %	Érmelléki Ref. Egyházmegye %
		Königgrätz, Amsterdam, Glasgow, Edinburgh, Aberdeen)	

3. táblázat. A lelkészek középiskolai és egyetemi végzésének helyszínei.

Az iskolai végzettségek esetében fontos megjegyezni, hogy csak elenyésző volt azon lelkészek száma, akik nem nevezték meg a képzésük helyszínét, s így ebben a kérdésben valós és reprezentatív feltérképezését tudjuk elvégezni ennek a társadalmi összetevőnek. A lelkészek középiskolai végzettségéről általánosságban elmondható, hogy a legnagyobb arányban a különböző helyi református és állami gimnáziumok szerepelnek az életrajzokban, és csak ezt követi a Debreceni Református Kollégium. Fontos kiemelni, hogy a határon túli területeken, főleg a bihari egyházmegyében, kiugróan magas az állami gimnáziumokban végzetek aránya, amely részben az 1920 után az egyházi iskolákban is bevezetett román nyelvű érettséginek volt köszönhető. A „román érettségi” másik következménye pedig az volt, hogy a tanulók különböző magyarországi református iskolákban szereztek meg az oklevelet. A három egyházmegye lelkészeinek egyetemi végzettségét vizsgálva kiemelhetjük, hogy a képzőintézmények között magasan vezet a debreceni teológia, még a volt határon túli egyházmegyék esetében is, ahol csak 1920 után nőtt meg jelentős mértékben a kolozsvári intézmény szerepe.

A bihari egyházmegye vidéki lelkészeinek körében a különböző városi református gimnáziumok (30%), a helyi állami gimnáziumok (23%) és a debreceni kollégium (23%) voltak a középiskolai végzettség meghatározó helyszínei. Ezen a területen volt a legmagasabb ugyanakkor a katolikus iskolákban érettségit szerzők aránya is. Ebben bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy a bihari egyházmegye területén a legjelentősebb a katolikus felekezethez tartozók aránya, és itt nagyszámú és színvonalas katolikus gimnáziumok (Szatmárnémeti, Nagyvárad, Nagykároly) működtek. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészei főleg a debreceni kollégiumban (35%) és más településeken lévő református iskolákban (35%) szereztek meg az érettségit. Ezek mellett csak az állami gimnáziumok (13%) és a sárospataki kollégium (4%) szerepel még az önéletrajzokban. Az érmelléki egyházmegyében ugyancsak a különböző települések református iskolái (40%) és – ettől jelentősen elmaradva – a debreceni kollégium (15%) áll az élen, de figyelemre méltó a sárospataki kollégium (9%) és a budapesti Kálvin téri, később Lónyay utcai Református Gimnázium, valamint a nagy távolságra lévő pápai kollégium (2%) népszerűsége is. Érdeemes megfigyelni, hogy a kolozsvári és nagyenyedi kollégium mindhárom egyházmegye lelkészeinek önéletrajzában egyaránt rendkívül alacsony arányban szerepel.

A lelkészek egyetemi képzési helyszínének vizsgálatakor azonban nem a középiskoláknál kialakult arányok és tendenciák figyelhetők meg. A bihari egyházmegye lelkészei körében messze a legjelentősebb felsőfokú intézmény a debreceni teológia (57%) volt, amelynek szerepét 1920 után tulajdonképpen felváltotta a kolozsvári teológia (30%). Hasonló a helyzet az érmelléki egyházmegye lelkészeinek tekintetében is, ahol Debrecen 49%-os, Kolozsvár pedig 25%-os arányban szerepel. Sajátos, hogy a korábban határon túli egyházmegyék lelkészei írásaiban a viszonylag nagy távolságra lévő sárospataki kol-

légium (4% ill. 6%) is kedvező adatokkal van jelen. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészeinek körében azonban a debreceni teológiának egyértelmű dominanciája volt (87%), hiszen aki megjelölte a felsőfokú végzésének a helyszínét, azok mindegyike Debrecenben szerzett oklevelet.²⁰

Annak ellenére, hogy a felsőfokú teológiai oktatásban résztvevőknek csak lényegesen kisebb részét érintette a külföldi képzés, fontos erre is kitérni. A debreceni egyházmegye lelkészei körében (26%) volt a legmagasabb a különböző európai protestáns egyetemeken való tapasztalatszerzés. A bihari és az érmelléki lelkészek esetében ezek a számok (4% ill. 6%) lényegesen alacsonyabbak, amelyek részben az 1920 utáni szigorúbb elzártsággal is magyarázhatók.

Záró gondolatok

A három vizsgált egyházmegye lelkészeivel kapcsolatos demográfiai és társadalmi elemzés végére érve láthatjuk, hogy az 1940-es évek elején milyen stratégiai kép tárulhatott az egyházkerület vezetése elé. A kedvezőtlen demográfiai helyzet, a társadalmi hatás és az oktatás egyes kérdéseinek kezelésére bizonyára rendelkeztek tervekkel, azonban azok megvalósítására már nem maradt kellő idő. A háború közeledő hadieseményei, majd az egyházkerület újbóli szétszakadása nem tette lehetővé a tervek megvalósítását. Annak ellenére, hogy a püspöki körlevélre válaszul beérkezett több száz lelkészi önéletrajz egybegyűjtése eredeti célját így nem érte el, a társadalomtörténeti elemzések számára évtizedekkel később is jelentős forrásanyagul szolgál. A lelkészi önéletrajzok – akaratukon kívül – így egyrészt egy letűnő világ pillanatképét is megmutatják, hiszen a 20. század második felében az egyházat körülvevő politika és társadalom is drasztikus változásokon ment keresztül. Másrészt talán üzenet a mai egyház számára is, hiszen a társadalom és a kultúra polgárosodása a 19. század közepén útjára indult folyamat egyik állomásaként is értelmezhető.²¹

Ákos Szendrei

The Social Traits of Calvinist Pastors of Bihar, Debrecen's Neighbourhood, and Érmellék in 1942

The areas Hungary gained back from Czechoslovakia and Romania between 1938 and 1940 considerably expanded the formerly split Reformed Church District of Tiszántúl. This justified the enumeration of the parishes and pastors, which was ordered by the 6712/1941 episcopal circular. By the examination of the source material made available thereby, I undertake to process the autobiographies – mostly from 1942 – of pastors from Debrecen's neighbourhood, Érmellék, and the dioceses of Bihar from a social historical point of view.

---

²⁰ A debreceni teológia működéséhez és meghatározó professzoraival kapcsolatban: Fekete 2012a. 22., Fekete 2012b. 115–134., Kovács 2014. ill. Kovács (szerk.) 2014.

²¹ Hasonló kérdésekről ld. Köntös 2009.

I draw conclusions for the history of the ecclesiastical society based on the analysis of altogether 114 autobiographies from the 3 studied dioceses.

In the first analytical unit of the study, I examine the age and place of birth of the pastors. Next, starting out from the professions of the fathers, I study which layer of society the pastors might have had come from. In the last section of the study, I analyse the educational areas of the pastors writing the autobiographies.

Források

Levéltári források

TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár.
I.8.d	Személyi adattár.

Forráskiadványok

Népszámlálás 1941.	Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1947.
Szabadi (szerk.) 2016.	Tiszántúli Református Lelkész-önéletrajzok 1942–1944. A Tiszántúli, Királyhágómelléki és Kárpátaljai Egyházkerületek lelkészeinek emlékezete. I. kötet. Szerk.: Szabadi István. Debrecen–Nagyvárad, 2016.

Szakirodalom

Dobszay 2010.	Dobszay Tamás: Emlék, felidézés, önéletrírás. Korall 41., 2010. 35–50.
Fekete 2012a.	A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István, ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 16–57.
Fekete 2012b.	A Református Hittudományi Kar. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István, ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 115–141.
Irinyi 2002.	A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debrecen, 2002.
Kovács 2014.	Kovács I. Gábor: A debreceni tudományegyetem református hittudományi kari tanárainak prozopográfiája és a református felekezeti-művelődési alakzat szociológiája. In: Korall, 15. (2014) 56. sz. 46–68.
Kovács (szerk.) 2014.	Hit-tudomány-közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorai-

- nak életrajzi adattára és életútleírása. Szerk.: Kovács I. Gábor. Bp., 2014.
- Köntös 2009. Köntös László: Egyháztársadalom és lelképásztori életpálya. Dunántúli Református Egyházkerület. Digitális Kollégium. <http://www.refdunantul.hu/data/kollegium/dokumentum/2009/06/14/lelkeszeletphya.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. november 28.)
- Makkai 1942. Makkai Sándor: A Tiszántúli Református Egyházkerület jövője. Debrecen, 1942.
- MPEL Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.
- Sebők 1990/1991. Sebők László: A romániai magyarság egyházainak közigazgatás-történeti vázlata 1918-tól napjainkig. In: Magyarságkutatás 1990/1991. Szerk.: Juhász Gyula. Bp., 1991. 111–131.
- Szendrei 2016. Szendrei Ákos: Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzetükben. Aetas, 31. (2016) 1. sz. 76–101.
- TMRET Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből 1867–1978. Szerk.: Barcza József. Bp., 1983.
- Zoványi 1933. Zoványi Jenő: A debreceni. ref. lelkészek. Debrecen, 1933.
- Zoványi 1939. Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története, 1-2. Debrecen, 1939.